19/06/2021

«Ενθυμούμενοι και… συναντώντας τους νεκρούς μας!»

/ Ορθόδοξες Προβολές

Του Νικολάου Ματθαίου, Συντονιστή Θεολόγων Βορείου Αιγαίου

“Γλυκειά η ζωή κι’ ο θάνατος μαυρίλα” (Δ. Σολωμός)

«Το ξέρω πως καθένας μονάχος πορεύεται στον έρωτα.

Μονάχος στην δόξα και στο θάνατο. Το ξέρω.

Το δοκίμασα.»(Γ. Ρίτσος)

«Κι όταν πεθάνουμε, να μας θάψετε κοντά.

Για να μην τρέχουμε μέσα στην νύχτα

για να συναντηθούμε»(Τάσος Λειβαδίτης)

Θαρρούσα ως τώρα -φίλοι μου καλοί-
θαρρούσα ως τώρα…
πως όλα τα πράματα
βαδίζουν στη γη
με το αληθινό τους χρώμα.
Η Χαρά άσπρη.
Η Θλίψη χλωμή.
Ο Έρωτας ρόδινος
Ο Θάνατος μαύρος.
Έτσι θαρρούσα…

Μενέλαος Λουντέμης, «Ο σταχτύς θάνατος».

«Πάντες οι τω βίω προστετηκότες, δεύτε εν τοις τάφοις εξεστηκότες, εγκύψατε, ίδετε του κόσμου την απάτην, που νυν του σώματος το κάλλος, και η δόξα του πλούτου; που δε η έπαρσις του βίου; όντως μάταια πάντα· διό κράξωμεν προς τον Σωτήρα· Ούς εξελέξω εκ των προσκαίρων ανάπαυσον, διά το μέγα σου έλεος».

«Νυν επί τον τάφον ο επί θρόνου, νυν ο εν πορφύρα φθοράν υπέδυ· ουκ έτι εν θρόνω γαρ, αλλ’ εν μνήματι κείται, ίδε, εξέλιπε, το βασίλειον κράτος, ίδε, ως όναρ, των ανθρώπων, παροδεύει ο βίος· διό κράξωμεν προς τον Σωτήρα· Ούς εξελέξω ανάπαυσον, διά το μέγα σου έλεος». β΄και γ΄τροπ. Αίνων, ΨυχοΣάββατου, Πεντηκοστάριον, σ.198 β.

Η ποίηση κλασική, λόγια και εκκλησιαστική περιγράφει με τον ιδανικότερο τρόπο την σχέση ζωής και θανάτου, την ανάγκη εξήγησης του μυστηρίου και της σημασίας του θανάτου. Λέξεις, τρόποι, σχήματα νοημάτων και σύνταξης συντάσσονται στην αναζήτηση του νοήματος, σωτηρίας , διεξόδου και λύτρωσης στο αναπάντεχο χαμό της ανθρώπινης ύπαρξης, στη συνειδητοποίηση του τέλους της εφήμερης ζωής και της προσωρινότητας του βίου των ανθρώπων.

Από την αρχαία ελληνική εποχή γίνεται μνεία στην απόδοση τιμής στους νεκρούς.Οι εγκωμιαστικοί λόγοι αποτελούν ένα ιδιαίτερο φιλολογικό είδος της Ρητορικής.Όπως διευκρινίζει καίρια ο Καθηγητής Παν. Χρήστου, «με την επικράτηση της αυτοκρατορικής απολυταρχίας και τη δεσποτεία του Διοκλητιανού και των διαδόχων του, η δημόσια ρητορεία δεν μπορούσε πλέον ως προιόν του ελευθέρου λόγου παρά να παρακμάσει»[1]. Το μόνο είδος που συνέχισε να ανθεί ήταν οι πανηγυρικοί λόγοι[2], «καθιερωθέν ήδη από την εποχή της

κλασικής αρχαιότητας και διακρινόμενο σχηματικά σε τρεις υποκατηγορίες: α) στους αναφερόμενους σε ζώντες λόγους (εγκώμιον), β) σε τεθνεώτες (επικήδειοι η επιτάφιοι λόγοι) και γ) προς τους θεούς (ύμνοι)»[3].

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι εγκωμιαστικοί λόγοι των χριστιανών συγγραφέων και πατέρων της Εκκλησίας, οι οποίοι, ιδιαίτερα από την εποχή της αναγνώρισης του Χριστιανισμού, ως επίσημης θρησκείας της ρωμαικής αυτοκρατορίας, θα αναπτύξουν το συγκεκριμένο είδος ως μέσο ανάδειξης της εν Χριστώ εναρέτου ζωής μετά των άθλων και του μαρτυρίου που την χαρακτηρίζει. Τρεις βασικές παράμετροι των εγκωμίων των αγίων είναι η μίμηση, η εφαρμογή και η ανάμνηση της παρακαταθήκης που παρέδωσε ο ίδιος ο Χριστός με την ζωή και το έργο Του.

Η πρώτη παράμετρος βρίσκει εφαρμογή στον ίδιο τον Χριστό, ο οποίος δίνει τον τρόπο και το μέσο μιμήσεως: «υπόδειγμα γαρ δέδωκα υμίν, ίνα καθώς εγώ εποίησα υμίν, και υμείς ποιήτε»[4]. Δηλαδή το μαρτύριο και η θυσία του Χριστού να αποτελεί για κάθε καταδιωκόμενο χριστιανό το πρότυπο και το παράδειγμα. Οι μάρτυρες αποτελούν τον πρώτο φορέα εφαρμογής αυτής της παραμέτρου.

Η δεύτερη παράμετρος των εγκωμιαστικών λόγων, δηλαδή η εφαρμογή της παρακαταθήκης του Χριστού, έγκειται στη διατύπωση από κάθε Χριστιανό του ρητού του Ευαγγελίου: «Εμοί γαρ το ζην Χριστός και το αποθανείν κέρδος»[5]. Δεν φθάνει μόνο η μίμηση αλλά και η εφαρμογή του μαρτυρίου, ως μέσο σωτηρίας και απελευθέρωσης από τα δεσμά της φθοράς και του θανάτου.

Η τρίτη παράμετρος είναι η ανάμνηση της παρακαταθήκης που παρέδωσε ο ίδιος ο Χριστός με τη ζωή και το έργο Του. Η ανάμνηση των μαρτυρίων των αγίων γίνεται με την συγγραφή βιβλίων που περιλαμβάνουν τον βίο τους και τα θαυμαστά μαρτύριά τους.

Η υμνογραφική ποίηση του κανόνα είναι διάσπαρτη από εκείνα τα σχήματα λόγου που εκφράζουν μετάνοια, πένθος και κατάνυξη. Τα σχήματα αυτά έχουν αγιογραφική και Χριστολογική θεμελίωση καθότι ο θεμελιωτής της πίστης Ιησούς Χριστός υπαγορεύει με το παράδειγμα και την ζωή Του την μετάνοια και το χαροποιόν πένθος[6].

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει για τα σχήματα πένθους στα δύο Ψυχοσάββατα κατά την διάρκεια του έτους, τα οποία ανήκουν στις ακολουθίες του Σαββάτου προ της Κυριακής της Απόκρεω και προ της Κυριακής της Πεντηκοστής. Η Εκκλησία τοποθετεί σε δύο κατάλληλες περιόδους τις μέρες που είναι αφιερωμένες στους τεθνεώτες, τα Ψυχοσάββατα, τα οποία περιλαμβάνουν

κανόνες και τροπάρια ικετευτικά και προσευχητικά μαζί με ευχές για την ανάπαυση των νεκρών. Στις συγκεκριμένες ακολουθίες των Ψυχοσαββάτων τα σχήματα αναφοράς μας έχουν εκτενή μορφή, καθώς ενίοτε είναι ολόκληρα τροπάρια, με δηλωτικές πένθους εκφράσεις και λέξεις.

Στα Ψυχοσάββατα αυτά τα πένθιμα σχήματα λόγου έχουν την εξής διαβάθμιση και κατηγοριοποίηση:

Πρώτο χαρακτηριστικό είναι, ότι τα σχήματα πένθους συμπλέκονται μαζί με τις δεήσεις στην Παναγία και προς όλες τις κατηγορίες των αγίων: μάρτυρες, οσίους, αποστόλους, ιεράρχες, δικαίους.Αυτό γίνεται από την αρχή της ακολουθίας, στο Σάββατο προ της Απόκρεω στα απολυτίκια του Όρθρου. Τα τρία αντιπροσωπευτικά απολυτίκια είναι: Το πρώτο που αποτελεί μία προσευχητική δέηση προς όλους τους αγίους[7]. Το δεύτερο που αποτελεί δέηση για τους τεθνεώτες[8] και το τρίτο δέηση προς την Θεοτόκο[9]. Με τον τρόπο αυτό ο υμνογράφος εντάσσει την αναφορά των νεκρών στην προσευχή, την δέηση και ικεσία προς όλα τα πανάγια πρόσωπα, τα οποία αποτελούν τα κατάλληλα μέσα μεσιτείας και ανάπαυσής τους.

Παρόμοια στο Σάββατο προ της Πεντηκοστής η ακολουθία ξεκινά με αναφορά στους αγίους μάρτυρες που μαρτύρησαν για τον Χριστό: «Οι μάρτυρές σου, Κύριε, ουκ ηρνήσαντό σε, ουκ απέστησαν από των εντολών σου, ταίς αυτών πρεσβείαις ελέησον ημάς», και «Οι μαρτυρήσαντες διά σε, Χριστέ, πολλάς βασάνους υπέμειναν, πρεσβείαις Κύριε, και ευχαίς αυτών, πάντας ημάς διαφύλαξον»[10].

Image not found or type unknown

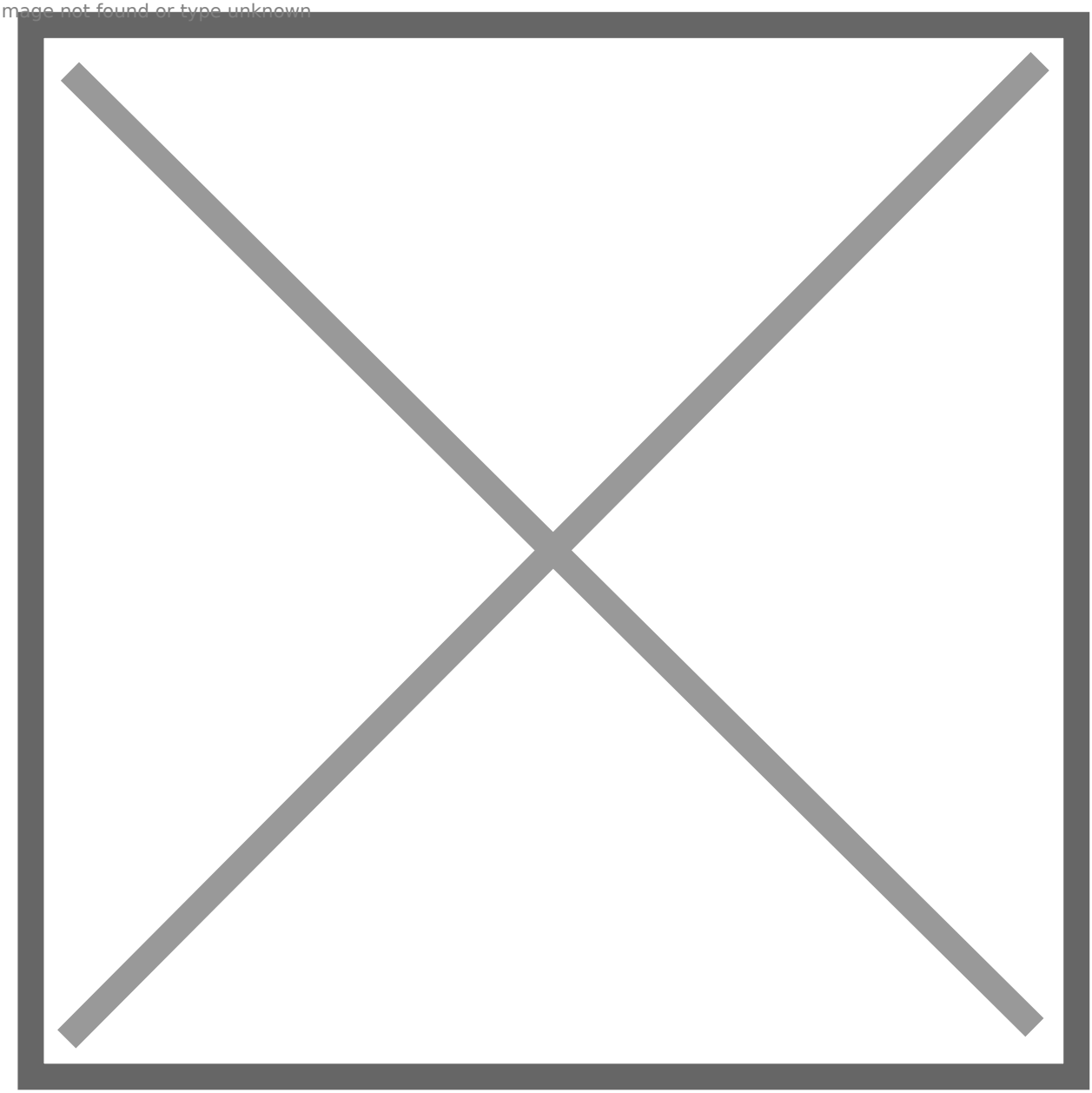

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό είναι, ότι τα πένθιμα στοιχεία συνυπάρχουν με τα τροπάρια που εκφράζουν τα ηρωικά κατορθώματα, άθλους και μαρτύρια των αγίων: «Τους πολυάθλους αικισμούς, διαφόρως υπομείναντες, οι μεν καέντες, έτεροι πρισθέντες, άλλοι δε τεμνόμενοι, ευφραίνεσθε αθληταί, αναμέλποντες Χριστώ» και «Νομίμως ήθλησαν οι σοι, Μάρτυρες Ζωοδότα, και στεφάνω της νίκης κοσμηθέντες παρα σου, τοις μεταστάσι πιστοίς, αιωνίαν λύτρωσιν βραβεύουσι»[11].

Χαρακτηριστικό και το τροπάριο από τον Εσπερινό του Σαββάτου προ της Πεντηκοστής: «Πρεσβείαις της τεκούσης σε, Χριστέ, και των μαρτύρων σου, αποστόλων, προφητών, ιεραρχών, οσίων και δικαίων, και πάντων των αγίων, τους κοιμηθέντας δούλους σου ανάπαυσον»[12].

Ένα τρίτο χαρακτηριστικό που υπάρχει μόνο στα δύο Ψυχοσάββατα για τα πένθιμα στοιχεία είναι ο εντονότερος εκφραστικός τους χαρακτήρας, με λέξεις και εκφράσεις που εκπέμπουν οδύνη, θλίψη, πένθος και πόνο. «Ότι γη ει, και εις γην απελεύση, όπου πάντες βροτοί πορευσόμεθα, επιτάφιον θρήνον ποιούντες ωδήν, το Αλληλούια» και «Ανάπαυσον, Σωτήρ ημών, μετά δικαίων τους δούλους σου, και τούτους κατασκήνωσον, εν ταίς αυλαίς σου, καθώς γέγραπται, παρορών ως αγαθός τα πλημμελήματα αυτών, τα εκούσια, και τα ακούσια, και πάντα τα εν αγνοία, και γνώσει φιλάνθρωπε»[13].

Ένα τέταρτο χαρακτηριστικό είναι, ότι τα δύο πένθιμα Ψυχοσάββατα περιλαμβάνουν τροπάρια που δίνουν απαντήσεις σε θεμελιώδη ερωτήματα του ανθρώπου για το νόημα της ζωής και του θανάτου. Ειδικότερα οι ύμνοι δίνουν ερμηνεία στη μετά θάνατον ζωή με ξεχωριστή περιγραφικότητα και λεπτομέρειες που πρωτοτυπούν και εκπλήσσουν: «Τους Κοιμηθέντας ευσεβώς, ελπίδι αναστάσεως, προς αιωνίαν ζωήν εγερθήναι, Κύριε, αξίωσον αινείν σε ειλικρινώς, και δοξάζειν ψαλμικώς» και «Πάντες οι τω βίω προστετηκότες, δεύτε εν τοις τάφοις εξεστηκότες, εγκύψατε, ίδετε του κόσμου την απάτην, που νυν του σώματος το κάλλος, και η δόξα του πλούτου; που δε η έπαρσις του βίου; όντως μάταια πάντα· διό κράξωμεν προς τον Σωτήρα· Ούς εξελέξω εκ των προσκαίρων ανάπαυσον, διά το μέγα σου έλεος»[14].

Αυτό που αποτελεί ένα κοινό χαρακτηριστικό (πέμπτο) του πένθιμου χαρακτήρα των δύο Σαββάτων είναι η δυνατότητα λύτρωσης, ανάπαυσης και συγχώρησης των αμαρτιών των τεθνεώτων διά της προσευχής των ζώντων αλλά και του απείρου ελέους του Κυρίου Ιησού Χριστού. Οι εκφράσεις και δεήσεις είναι πυκνές και συχνές. Αποτελούν και τον ζητούμενο σκοπό της τέλεσης αυτών των ιερών ακολουθιών-μνημοσύνων: «Μνήσθητι Κύριε, ως αγαθός των δούλων σου, και όσα εν βίω ήμαρτον συγχώρησον· ουδείς γαρ αναμάρτητος, ει μη συ ο δυνάμενος, και τοις μεταστάσι δούναι την ανάπαυσιν», και «Εν ταίς σκηναίς των εκλεκτών, και εν χώρα των ζώντων, ούς προσελάβου Ιησού, ευσεβώς κοιμηθέντας κατάταξον, ως ευδιάλλακτος Θεός…» και «Των εν πίστει προς σε μετατεθέντων ο συνιών τα έργα των ανθρώπων, τα εκούσια, και ακούσια πταίσματα συγχωρών, ανάπαυσον ως Θεός» και «Ψυχών πασών ο Δεσπότης και ποιητής, και κριτής και Κύριος, ούπερ πάντων των εν γη, εν χειρί τα πέρατα, αυτός, ούς μετέστησας πιστούς εν σοι

αναπαυσον»[15].

Συμπερασματικά η υμνογραφία των δύο Ψυχοσαββάτων ξεχωρίζει για την παραστατικότητα των πένθιμων στοιχείων με έντονες εικόνες, λέξεις και εκφράσεις πόνου, θλίψης αλλά ανακούφισης και αναφοράς στο θείο έλεος.Η ένταξη των δικαίων στη ζωή τεθνεώτων στο σώμα και τη χορεία των αγίων μαρτύρων μεταθέτει το πένθιμο ύφος σε ελπίδα και διδαχή ζωής για κάθε δεόμενο πιστό. Η σύνδεση του κάθε ανθρώπου που πενθεί για το θάνατο, με τον θανόντα ως άνθρωπο και νικητή του θανάτου Κύριο Ιησού Χριστό, παρουσιάζεται απαραίτητη σε αυτά τα υμνογραφικά κείμενα προκειμένου να του απαντηθούν στοιχειώδη ερωτήματα και να διαισθανθεί αυτός την αξία της πρόγευσης της αιωνιότητας μέσα από τα μνημόσυνα και τις ακολουθίες τιμής προς τους κεκοιμημένους.

Να γιατί και η λόγια σύγχρονη ποίηση με παρόμοια σχήματα λόγου συναντά μέσα στην φθορά την αφθαρσία, στο πένθος την λύτρωση, στον πόνο την παρηγοριά. Αν και δεν ταυτίζεται απόλυτα με την υμνογραφική εκκλησιαστική ποίηση, αυτό που είναι σίγουρο είναι ότι επηρεάζεται και στον τρόπο εκφοράς των νοημάτων, στην αισθητική του κάλλους λέξεων και εκφράσεων όσο και στην αναζήτηση της αλήθειας μετά τον θάνατο και στην πάλη και αναμέτρηση με αυτόν. Ιδανικά και στοχευμένα ο επηρεασμός της λαϊκής ποίησης και μουσικής από την θεολογία και υμνογραφία της εκκλησίας για στο πένθος και την αναμέτρηση με τον θάνατο φαίνεται στους στίχους του Γιάννη Κακουλίδη και μουσική του Χριστόδουλου Χάλαρη με ερμηνευτές δύο αθάνατους καλλιτέχνες της μουσικής μας παράδοσης: του Χρύσανθου από τον Πόντο και του Νίκου Ξυλούρη από την Κρήτη.

Του θάνατου παράγγειλα
Του χάρου παραγγέλνω
Του θάνατου παράγγειλα
Του χάρου παραγγέλνω
Ανάθεμά σε χάροντα
Και μια κατάρα στέλνω
Και λέω της χαρόντισσας
Στα χαροπαίδια λέω
Και λέω της χαρόντισσας
Στα χαροπαίδια λέω

Ρούχο ‘χω πράσινο, είναι αφόρεγο
Φορώ το και γελώ σε
Άρτος στο χέρι μου είναι επτάζυμος

Τρώγω τον και θωρώ σε

Και λέω της χαρόντισσας
Στα χαροπαίδια λέω
Ανάθεμά σας όφιδες
Και άλλο πια δεν κλαίω
Του θάνατου παράγγειλα
Του χάρου παραγγέλνω
Ανάθεμά σε χάροντα
Και μια κατάρα στέλνω

Στίχοι Γιάννης Κακουλίδης, Μουσική: Χριστόδουλος Χάλαρης

Παραπομπές:

[1]. *PG*1,142.

[2]. Η. HUNGER, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, Ἀθήνα 1991, σ. 128 κ.ἑξ.

[3]. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΑΛΙΝ, *Οἱ Ἐπιτάφιοι Λόγοι Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἑθνικὴν ρητορείαν,*ἐκδ. Φοίνικος, Ἀθῆναι 1929, σ. 21.

[4]. *Ἰωάν.* 13, 15.

[5]. *Φιλιπ.*1,6.

[6]. Πρβλ. *Ματθ.* 17, 14., *Μάρκ.* 1, 40., *Μάρκ*. 10, 17.

[7].*«Ἀπόστολοι, μάρτυρες, καὶ προφῆται, ἱεράρχαι, ὅσιοι καὶ δίκαιοι, οἱ καλῶς τὸν ἀγῶνα τελέσαντες, καὶ τὴν πίστιν τηρήσαντες, παρρησίαν ἔχοντες πρὸς τὸν Σωτῆρα, ὑπὲρ ἡμῶν αὐτὸν ἱκετεύσατε, σωθῆναι δεόμεθα τὰς ψυχὰς ἡμῶν».*

[8].*«Μνήσθητι Κύριε, ὡς ἀγαθὸς τῶν δούλων σου, καὶ ὅσα ἐν βίῳ ἥμαρτον συγχώρησον· οὐδεὶς γὰρ ἀναμάρτητος, εἰ μὴ σὺ ὁ δυνάμενος, καὶ τοῖς μεταστᾶσι δοῦναι τήν ἀνάπαυσιν».*

[9].***«Μήτηρ ἁγία ἡ τοῦ ἀφράστου φωτός, ἀγγελικοῖς σε ὕμνοις τιμῶντες μεγαλύνομεν»*.

[10].α΄καὶ β΄στιχηρὰ μαρτυρικὰ Ἑσπερινοῦ, τοῦ Σαββάτου τῆς Ζ΄Ἑβδομάδος, ***Πεντηκοστάριον,*** σ. 191 α.

[11]. α΄τροπ. η΄ᾠδῆς, κανόνος β΄ Ὄρθρου,τῷ Σαββάτω τῆς Β΄Ἑβδομάδος, ***Τριῴδιον***, σ. 406 καὶ α΄τροπ. γ΄ᾠδῆς, Παννυχίδος Κεκοιμημένων, Σαββάτου Ζ΄ Ἑβδομάδος, ***Πεντηκοστάριον***, σ. 193 α.

[12]. Στιχηρὸ ἀπόστιχο Θεοτοκίο Ἑσπερινοῦ, τοῦ Σαββάτου τῆς Ζ΄ Ἑβδομάδος , ***Πεντηκοστάριον***, σ. 192 β΄.

[13]. Οἶκος Παννυχίδος τοῦ Σαββάτου τῆς Ζ΄Ἑβδομάδος, ***Πεντηκοστάριον***, σ.194 α καὶ Κάθισμα Ἀμώμου Ὄρθρου, τῷ Σαββάτω τῆς Β΄Ἑβδομάδος, ***Τριῴδιον***,σ.174 α.

[14]. Νεκρώσιμο τροπ. η΄ᾠδῆς,κανόνος β΄, τῷ Σαββάτῳ τῆς Β΄Ἑβδομάδος, ***Τριῴδιον***, σ. 176 α καὶ β΄στιχηρὸ προσόμοιο αἴνων, τοῦ Σαββάτου τῆς Ζ΄Ἑβδομάδος, ***Πεντηκοστάριον***, σ. 198 β.

[15]. β΄ἀπολυτίκιο εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Ὄρθρου, τοῦ Σαββάτου τῆς Β΄Ἑβδομάδος, ***Τριῴδιον***, σ.174 α καὶ κάθισμα νεκρώσιμον, εἰς τὴν α΄στιχολογίαν Ὄρθρου, τοῦ Σαββάτου τῆς Ζ΄ Ἑβδομάδος, ***Πεντηκοστάριον*** , σ. 195 β καὶ νεκρώσιμο τροπ. ζ΄ᾠδῆς, β΄κανόνος, τοῦ Σαββάτου τῆς Β΄Ἑβδομάδος, ***Τριῴδιον***, σ. 175 β καὶ α΄τροπ. α΄ᾠδῆς, α΄κανόνος, τοῦ Σαββάτου τῆς Ζ΄Ἑβδομάδος, ***Πεντηκοστάριον***, σ. 196 α.

ΔΙΑΒΑΣΤΕ ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΗΝ “ΠΕΜΠΤΟΥΣΙΑ”